

Pitanja i smjernice istraživanja jadranske trgovine i mletačke ratne mornarice na Jadranu

Ističući ovakav naslov želim ovaj rad artikulirati kao uvod i orijentaciju istraživanja zamašne i dragocjene građe što se čuva u Historijskom arhivu u Zadru. S istraživanjem sam započeo pred oko godinu dana. Ono će potrajati još oko dvije godine. Ovaj uvod pišem pučkoznanstvenom metodom želeći popularizirati preobilnu građu Historijskog arhiva u Zadru i zanimanje za vojnopomorska i trgovačka pitanja jadranske povijesti u mletačkom razdoblju. Građa o ovim pitanjima u Historijskom arhivu u Zadru obilna je i dragocjena i dosad je iz više razloga izmakla pažnji znanstvene javnosti.

Kao prvi razlog moram istaći karakter građanske povijesne znanosti, koja je u prvom redu nacionalna, pa želi stvoriti pojam nacije kao organskog duhovnog jedinstva nastalog u povijesti. Tako su Franjo Rački, Ivan Kukuljević Sakcinski, Sime Ljubić i drugi istraživali u bečkim, mletačkim i rimskim arhivima, ali samo hrvatsku povijest, zanimali su se, dakle, za povijest zemlje, a ne mora kakovo je Jadran. K tome su arhivi bili u načelu zatvorene ustanove. Š. Ljubić morao je zamoliti namjesnika Gabrijela Rodića da mu dopusti pregledati neke fondove arhiva u Zadru, jer arhiv je u načelu bio tajan i nije bio dostupan javnosti. Mletački arhiv bio mu je dvije godine na raspolaganju jer je u njemu bio namješten. Za ove povjesničare i liberalne narodnjačke ideologe Mleci su bili sad sila koja nas je potisnula s mora, a onda opet sila preko koje smo ostali u duhovnom dodiru sa zapadnom Evropom, čak i poslije turskih provala, njih je dakle zanimala povijest zemlje, ne mora, odnosno duhovne, ne gospodarske veze Hrvatske i južnog Slavenstva sa zapadnom Evropom, točnije zapadnom i južnom Evropom, jer srednja Evropa, tj. Austrija i Njemačka za ove pisce nije bila kulturna i politička vrijednost.

Za talijansku i uopće zapadnoevropsku povjesnicu Mleci su veza Evrope s Levantom, grad koji je svojom mornaricom omogućio križarske ratove i kasnije trgovinu luksuznim artiklima što je bilo uvod u procvat evropske kulture u XIII st. a osobito u renesansi. Gospodarski život Jadrana i njegova regionalna trgovina nije ovim piscima bio zanimljiv baš zbog te regionalnosti, pa se ugledne, a i sasvim moderne povijesti Mletaka (kao povijest Frederica C. Lane, Venice, A Maritime Republic (Baltimore, 1973) samo uzgredno osvrću na Dalmaciju i to samo kao na strateški važnu pokrajinu bez koje bi mletačka trgovina s Levantom bila teško moguća. Sam život Jadrana i uloga mletačke ratne mornarice u njegovu gospodarskom životu ostao je, dakle, u procjepu dviju građanskih povijesnih znanosti zaosupljenih svojim nacionalnim ideologijama. Stanje se nije popravilo ni poslije I. svjetskog rata jer je zadarski arhiv onda pripao Italiji, a talijanski pisci kao Giuseppe Praga brinuli su se uglavnom o tome da dokažu talijanstvo Dalmacije svojim knjigama, a i časopisom *Archivio storico per la Dalmazia*.

Tako se dogodilo da je veliko bogatstvo zadarskog arhiva osnovanog još 1450. kao neistraženo ostalo zadržkom našega doba i povijesnog istraživanja koje će se izdići nad prošlostoljetne nacionalne ideologije da bi bacilo pogled na Jadran kao organsko regionalno jedinstvo kojem se Venecija svojom mornaricom nametnula za arbitra. Mletačka republika nije naime bila nacionalna država i ništa slična tome. Mletačka komuna bila je skupno vlasništvo vlastelinskog kluba izraženog upisom u *Libro d'oro* — Zlatnu knjigu. Taj vlastelinski klub bio je nešto poput neke trgovačke komore ili carinarnice koja se građanima svog grada nametnula kao regulator trgovine što će donositi propise za trgovinu, naplaćivati carine, ali će trgovinu zaštićivati i osiguravati svojom ratnom mornaricom. Ratna mornarica bila je, dakle, neraskidivo i organski vezana s trgovačkom. U ranom srednjem vijeku ta veza bila je još očitija jer je trgovačka mornarica bila zapravo gusarska mornarica koja je trgovala samo onim artiklima koje nije mogla opljačkati. U XIV i XV st., razdoblju, s već formiranim i uređenim državama, rat i trgovina pravno se razdvajaju, ali se staro stanje povremeno vraća. Tako je naš Koriolan Cippico u djelu »De bello asiatico« (Mleci, 1477) opisao svoje sudjelovanje u morejskom ratu koji je bio zapravo gusarski pohod. Uskočki rat u XVI st. bio je rat zbog trgovine u kojem su obje strane gusarile i trgovala.¹

Kad je Venecija 1409. napokon i konačno zavlada Dalmacijom. Dalmacija nije postala dijelom nekog državnog organizma, taj državni ili državni slični organizam bila je samo *comune Venetiarum* — mletačka komuna sa svojim Vijećima i organima, sve ostalo bila su *loca, terre et insule nostro dominio subiecta* — mjesta, zemlje i otoci podložni našoj vlasti, riječ »država« nije poznata u jeziku mletačke uprave. Dalmacija je dakle postala članom organizma koji bi se mogao opisati kao neka carinska unija ili organizacija Jadrana koju je ostvarila mletačka komuna sa svojim organima. To je značilo da su dalmatinski gradovi morali primiti kneza i kapetana kojeg je imenovao dužd, a nisu više birali kneza stranca koji će biti oruđe u rukama plemićkog vijeća kao većina talijanskih gradova. Ovaj knez bio je poput dužda predsjednik Vijeća, ali kao i dužd nikad nije donosio odluke sam, nego uvijek s Vijećem i svojim savjetnicima — sucima. To je značilo da je unutrašnja pitanja grada rješavala i dalje komuna, dok je kneževa kancelarija djelovala otprilike kao carinarnica, ona se brinula da se naplate carine i da se poštuju propisi o trgovini koje su donosila mletačka vijeća. Ta vlast i naplata poreza vršila se uvijek kolegijalno — jedan oficijal napisao bi izvoznu dozvolu — *bullettu* ili *contralitteru*, drugi bi je ovjerio, treći bi naplatio carinu, četvrti bi tvrdio da je roba zaista stigla na od-

¹ Ivan Pederin: Gospodarski i ideološki pristup uskočkom ratu i uskočkom mitu, Senjski zbornik, IX, 1981—1982, str. 163—182.

redište. Sve to su bile mjere da se spriječe utaje, ako su se sprečavale. Vojska je u ovom sistemu imala funkciju carinske straže. Vojnici su stražarili u okolici gradova da bi spriječili krijumčarenje, ratni brodovi su patrolirali. Dakako, obaviti tu dužnost u ovim prilikama, bez radara i motora bilo je sve prije nego li jednostavno. Koliko bi vojske trebalo i koliko bi to stajalo kad bi se uz cijelu obalu namjestile straže! A kolike su bile teškoće ratnih brodova na vesla i jedra koji su morali nadzirati obalu između Zadra i Rijeke u času kad tamo puše bura! Njihove su teškoće i opasnosti s obzirom na smjer plovidbe prema vjetru mnogo veće od opasnosti krijumčara koji bi izabrali baš taj tren da se iz podvelebitskih mjesta otisnu preko u talijanske pokrajine Marche ili Apuliju sa svojom robom. A kako je tek bilo mletačkim vojnicima koji su pod teškim oklopima morali progoniti krijumčare po strmim i njima slabo poznatim krševitim velebitskim stazama koje iz svakog sela pod Velebitom vode preko brda u Liku?!

K tome su ti krijumčari često imali i svoje pomagače među oficijalima mletačkih kancelarija, koji bi za mito stisnuli oko pa su svoje plaće, koje nikad nisu bile previsoke, s tim mitom znali lijepo zaokružiti.

Mletački carinski i vojni sistem bio je svakako takav da je takvim zluporabama pogodio. Već smo istakli da mletački oficijal nikad nije donosio odluke sam i nije imao velike vlasti. Njegova vlast bila je kakva takva prema vijeću grada kojem je bio na čelu, ali je on bio podložan svakovrsnim ograničenjima prema duždu i mletačkim vijećima. Ostatak na nekom položaju uvijek je bio vremenski ograničen. Osjećaj odgovornosti svodi se u takvim prilikama na dokazivanje poštenja i ispravnosti, ali pravog osjećaja odgovornosti nema, svaki oficijal nastojao je da se što više obogati, obično bi i uspio, ali mu to nije bilo moguće sredstvima koja su mu pružali statuti. Povremeno bi se blagajne (**camera**) dalmatinskih gradova ispraznile do te mjere da kapetan ne bi mjesecima isplatio vojnike. Onda bi počele istrage, govorilo se o masovnom krijumčarenju, stizale bi komisije, to su bili abogadori i sindici, organi koji su nadzirali rad knezova, ali istrage bi u pravilu završavale bez rezultata, jer ova klasa ipak nije željela ići protiv sebe same i vrana vrani ne bi isključivala oči. No poslije istrage blagajna bi bila neko doba nešto bogatija, znak da se privremeno prestajalo krasti ili da se manje kralo. Ali Republika je trajala i uz zlupotrebe i krađe.

U ovoj situaciji oficijal plemić koji je sjedio u kancelariju bio je uvijek u prilici da krađe i prima mito, a vojnik koji je po vručini i zimi lovio krijumčare, bio je uvijek taj koji bi zbog krađa ostajao bez plaće i morao krasti da se prehrani, a tada bi bio sramotno kažnjen. U tom sistemu vojnik i inače nije imao ugleda, bio je u pravilu stranac i plaćenik. U početku Mlečići nisu pravili razlike, no od sredine XV st. u Dalmaciji vojnici nisu smjeli biti naši ljudi, Madžari i Nijemci, niti su smjeli imati žene i prilježnice iz tih naroda. No ova se posljednja odredba često zaobilazila. Pa ipak, Mlečićima nije bilo teško naći vojnike, jer su prilike u susjednim feudalnim zemljama obično bile još gore.

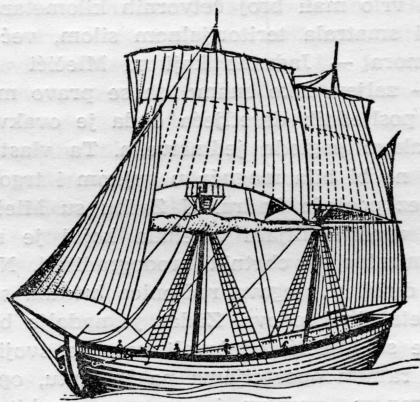
No zato je disciplina ove vojske bila slaba. Vojnici što su služili u udaljenim tvrđavama, u Vrani ili Novigradu, napuštali bi svoje garnizone da se po čitav dan zabavljaju u Zadru. Život njihovih kolega pod vlašću susjednih hrvatskih feudalaca, krbavskih knezova bio je zasigurno oskudniji, oni su imali manje zabave i luksuznih predmeta, no zato su oni pripadali jednoj autohtonoj feudalnoj klasi sa svojom staleškom etikom, ratnim moralom i ponosom, a toga mletačka plaćenička vojska nije imala.

Mletačka republika, koja je bila sve prije nego li militaristička država, nije imala, to zvuči čudno, ni dobre admirale. Vrhovni zapovjednik mletačke ratne mornarice, koji je nosio naslov **capitaneus generalis maris** ili **culphi**, nije bio pomorac i vojnik, koji je proveo život na brodu i napredovao do najvišeg čina, on je prije nego li je postao **capitaneus generalis** bio knez u nekom dalmatinskom gradu, **auditor sententiarum** tj. prizivni sudac, činovnik računovodstva — **gubernator rationum** i sl., a kad je postao **capitaneus generalis**, opet na određeno vrijeme, nastojao je da se tu što više obogati ili da napravi neki spektakularni potez koji će mu omogućiti političku karijeru kasnije. Nicolò da Canal, koji 1470. nije imao odlučnosti da napadne tursko brodovlje, pa su mu Turci pod nosom zauzeli Negroponte, služio je, prije nego li je postao **capitaneus generalis**, republiku kao poklisar na evropskim dvorovima, bio je poznavalac književnosti i umjetnosti, doktorirao je u Padovi. Antonio Grimani, koji je izgubio rat protiv Turaka 1499 — 1503. s najvećom i najjačom dotad okupljenom mletačkom flotom, bio je inače bankar.

Mletačka ratna mornarica bila je ipak velika sila jer je onako usko povezana s trgovačkom mornaricom imala i od nje dobijala prvorazredan stručni pomorski i brodograđevni kadar. Po tome je ona bila u prednosti pred Turcima koji su bili stepski konjanički narod pa su posadu za svoje brodove morali tražiti među pokorenim Grcima i strancima.

Naslov vrhovnog zapovjednika mletačke ratne mornarice — **capitaneus generalis maris** ili **culphi** nešto nam kaže. Mleci su bili neobična država koja je zapremala vrlo mali broj četvornih kilometara tla, a nije se ni smatrala teritorijalnom silom, već gospodaricom mora — Jadrana koji su Mlečići nazivali **culphus** — zaljev. Ako znamo da se pravo mora razvija tek posljednjih desetljeća onda je ovakva vlast bila u svakom pogledu jedinstvena. Ta vlast međutim nikad ne bi bila moguća u vojnom i trgovačkom pogledu bez posjeda Zadra. U Zadru su Mlečići već u XV st. uredili filijalu arsenala kojoj je na čelu stajao **admiratus** — obrtnik brodograditelj. Njega je imenovao dužd, a njegova radionica brinula se o remontu mletačkih brodova. Zadar je nadalje bio baza preko koje su Mlečići održavali vezu sa svojim brodovima u ratnim operacijama na Levantu, opskrbljivali ih hranom, oružjem i opremom, osobito preko zadarskog arsenala. Zadar je nadalje bio mjesto odakle su Mlečići organizirali špijunažu u Bosni, Hrvatskoj i Ugarskoj, tu su oni primali poklisare ugarskog kralja i često im davali novac kojim su oni potajno financirali ugarske ratove protiv Turaka u doba dok su s Turcima živjeli i trgovali u miru.

Poznata je stvar da su Mlečići nastojali svu trgovinu usmjeriti prema svojoj luci. Svi brodovi morali su pristati najprije u mletačkoj luci, tako stoji u knjigama o mletačkoj povijesti, platiti carinu, a onda su svoju robu mogli otpremiti dalje. To je logički i razumljivo ako se radilo o teretu pamuka iz Sirije namijenjenom Milanu ili Njemačkoj. Ali tko će vjerovati da je brod nakrcan stokom ili željezom, koji je iz Senja ili Trogira plovio za Bari ili Jakin najprije otplovio u Mletke, da plati carinu, a onda na odredište! Ti brodovi plovili su u Zadar umjesto u Mletke, plaćali carine, dobijali brodske papire (**contralittere** ili **bullette**) i plovili dalje. Glavni trgovački artikli kojima se na Jadranu trgovalo bilo je žito koje je za nerodnih godina stizalo u Dalmaciju iz Apulije, stoka, drvo, vosak, sir, med, željezna roba, životinjske kože iz Senja, koji je bio najjača izvozna luka Jadrana. Slični proizvodi, k tome i bakar prevozili su se često iz Kotora i Dubrovnika u Apuliju. Za vinom je postojala slaba potražnja jer ga je posvuda bilo mnogo, mnogi gradovi nastojali su da se carinama zaštite od stranih jeftinijih vina, ulje i životinjske masnoće bile su traženije. Protivno onome što se obično misli drvo nije bilo osobito traženo. Mletačka brodogradnja opskrbljivala se od plantažnih šuma mletačkog zaleđa — **Terraferme** i Istre. U Dalmaciji su brodograditelji bili za zaštitu šuma, jer su trebali drvo, no seljaci su bili protiv šuma jer bi s krčevinama dobili obradive površine i pašnjake. Brodograditelji — **calafati**, tužili su se mletačkim knezovima kod nas koji su imali razumijevanje za njihove potrebe za dobrim drvom pa su XVI st. pod najstrožim kaznama zabranili sječu šuma određivši ujedno i pristojbe za dozvolu te sječe. To opet nije odgovaralo brodograditeljima, jer koja korist ako drva ima, a ono se ne smije sjeći. U toj situaciji šumu su sjekli hajduci, kojih je bilo i na otocima, a bili su u svakom slučaju van zakona. Kao »šumari« oni su bar došli do nekog izvora prihoda. No glavne količine drvva za potrebe dalmatinske brodogradnje stizale su iz Like preko senjske luke. Iz Senja se drvo otpremalo i preko Jadrana u talijanske pokrajine Marche i Apuliju.

Za sol i žito važili su posebni propisi. Sol je bila vrlo traženi artikal koji su Mlečići proglasili svojim monopolom pa se o trgovini i proizvodnji soli brinuo poseban odjel zadarske komore — **camera salis**. No sol je bila i glavni predmet zloupotreba. Pred jesen je jedan dobar dio proizvodnje dalmatinskih solana

stizao, ne u Mletke, nego u — Obrovac, ili Senj, pa u brojna podvelebitska mjesta, a odande je kretao uskim velebitskim stazama preko u Liku. Sol je trebala za proizvodnju sireva, pa sušenje ribe i mesa, a to su bile znatne stavke dalmatinskog, odnosno senjskog izvoza. No taj krijumčarski uvoz ipak nije bio uvijek dovoljan. Kad bi se Mlečići zavadili s krbavskim knezovima, a tih tvrvenja bilo je mnogo, ne bi protiv njih slali vojsku jer su znali da se njihovi teško opremljeni oklopnici neće moći suprotstaviti feudalnoj vojsci na kršu sjeverne Dalmacije, već bi zaprijetili zabranom izvoza soli ili bi poslali poklisara u Budim da tuži kralju krbavske knezove.

O trgovini žitom brinuo se mletački žitni kolegij — **collegium bladorum** — tako što je povremeno donosio naredbu pod prijetnjom teških kazni da brodovi nakrcani žitom smiju ploviti jedino u Mletke.

Bilo kako bilo, Jadran je bio mletački zaljev, nepohodan Mlečićima zbog trgovine s istokom, ali on je imao svoj vlastiti trgovački i gospodarski život koji se odvijao preko luka obiju obala Jadrana. Mlečići su razlikovali čak dva područja Jadrana izvan i unutar rta — **infra et extra promontorem**. Pod rtom podrazumijevao se južni rt Istre. Ovo područje **extra promontorem** imalo je svoj poseban život kojem su se Mlečići nametnuli sa zadarskom kancelarijom i sa Zadrom kao vojnopomorskom bazom. Jer u Zadru je bio stationiran i dio mletačkog brodovlja koji je imao funkciju carinske oružane snage.

No ako smo kazali da su Mlečići tražili carine što su se plaćale u Zadru, te da su žito i sol proglasili svojim monopolom, nismo sve rekli. Drugi tipični zahtjev mletačke vlasti bio je da se na Jadranu doduše smije trgovati, ali samo toliko kolike su potrebe stanovitog grada za nekom robom, nipošto u svrhu preprodaje. Tako se stalno čitaju odredbe po kojima Zadranici na pr. smiju uvesti iz Senja željeznu robu, ali samo onoliko koliko će biti potrebnom samom gradu Zadru, ne više. Koliko je to bilo, to je bilo vrlo teško utvrditi i zavisilo je od kneževe odluke, a kneza se moglo i potkupiti. Ponekad se sreću naredbe da je dopuštena trgovina drvom, ali ne i sirom i voskom, te da kapetani, koji prevoze teret, smiju imati na brodu samo jedan artikal. Iz toga se može zaključiti da bi kapetan koji je iz Senja vozio drvo za Jakin, među drvo sakrio med, vosak ili sir. Nisu rijetka ni duždeva pisma iz kojih se vidi da se na Jadranu trguje svim i svačim i da su mletačke zabrane zaboravljene ili se uopće ne poštuju.

I tako je Jadran stoljećima bio živo more na kojem se trgovalo i krijumčarilo, na kojem su se carine naplaćivale ili se primalo mito. Venecija je postojala i mi smo trgovali ili krijumčarili. Granice između trgovanja krijumčarenja i gusarenja bile su sve prije nego li jasne kao što nisu bile jasne ni granice između kancelarijskog poslovanja u korist Republike i korupcije. Zadaća budućeg istraživanja bit će utvrditi domet mletačke vojno-carinske sile u Zadru, financijski potencijal mletačke komore, obujam, smjerove i domet jadranske trgovine u okovima mletačkih dopuštenja kao i protiv mletačkih zabrana. K tome i proizvodne mogućnosti i domet naših krajeva u mletačkom razdoblju.